

Nogle Jagttagelser i Kalvslund Kirke under Restaureringen 1952-1953

Af K. Høgsbro Østergaard

Under den Bølge af Kirkerestaureringer, der gik hen over Sydvestjylland i Aarene efter den anden Verdenskrig, var der en enestaaende Lejlighed til at foretage nogle arkæologiske Undersøgelser af disse historiske Mindesmærker, som ikke mange Lande har mage til. Desværre var der saa mange Restaureringer, at man kun i faa Tilfælde naaede at følge med i, hvad der skete de enkelte Steder. I nogle Tilfælde var der heller ikke megen Forstaaelse for en arkæologisk Undersøgelse. Man var meget skeptisk over for Muligheden af at finde Oplysninger af Værdi. Det var heller ikke noget, man vilde ofre Penge paa, og da det var et næsten helt nyt Felt indenfor Arkæologien, kunde man ikke fremvise nogle Resultater. Kun ved Velvilje kunde man faa Tilladelse til at følge med i, hvad der foregik, hvor Haandværkerne brød Gulve op og bankede Pudslag af. Restaureringerne omfattede som Regel begge Dele. Man skulde have nyt Varmeanlæg og nye Gulve. Væggene skulde renses for løse Pudslag. Vinduer skulde aabnes, og Mure skulde eventuelt sættes om. Hvis man kunde nøjes med at kigge og ikke sinke Arbejdet, saa kunde det gaa an at faa Lov til at følge med i Arbejdet, men paa een Betingelse: det maatte ikke koste noget, og det maatte ikke tage Tid.

Det var jo begrænset, hvad man kunde udrette under de Forhold. Man havde heller ikke mange Erfaringer paa dette nye Felt, men der maatte være Muligheder.

Fig. 1. Kalvslund Kirke set fra Nordøst.

Ved Velvilje fra Sognepræst Bernhard Mikkelsen og Arkitekt Jepsen, Kolding, samt med Tilladelse fra Nationalmuseets 2. Afdeling, hvorunder Kirkerne sorterer i arkæologisk Henseende, fik jeg Lov til at følge med i, hvad der skete i Kalvslund Kirke i Vinteren 1953. Min egen Kirke i Aastrup var blevet restaureret Vinteren 1952 og Faaborg Kirke, Nabokirke til Aastrup, begyndte man paa at restaurere kort Tid efter, at man var begyndt i Kalvslund. (Se »Fra Ribe Amt« 1953 og 1954). Naar jeg saaledes havde to Kirker at følge med i paa een Gang og tilmed 30 km til Kalvslund fra Aastrup, saa var det begrænset, hvor meget jeg kunde være med de forskellige Steder.

Trods disse Vanskeligheder lykkedes det, forekommer det mig, at fravriste Kalvslund Kirke nogle af dens Hemmeligheder. Men - som det altid gaar i Arkæologiens Verden, for hver Gaade, man faar Svar paa, rejser der sig flere Gaader, som man ikke faar Svar paa. Det er Vilkaarene, og det maa man bøje sig for. Af Svarene

kan der dog sikkert efterhaanden samles et Puslespil, der kan give et Billede af de dunkle Forhold i vor tidlige Middelalder, hvor de skriftlige Kilder tier, og alle Veje synes spærret. Naar de skriftlige Kilder tier, maa Stenene tale, tænkte jeg!

Den første Gang, jeg var i Kalvslund, var den 17. November 1952. Da havde Haandværkerne allerede arbejdet der i nogen Tid. Stolestader og Orgelpulpitur var fjernet, og en stor Kakkellovn i Skibets nordøstlige Hjørne var ogsaa fjernet. Desværre havde man ogsaa fjernet Gulvet, der sidst havde bestaaet af gule Fliser i Midtergangen og vist nok Brædder under Stolene. Tilmed havde man kørt 30 cm Sand og Rester af ældre Gulvlag ud af Kirken og lagt det i en Dyngge paa Kirkegaarden. I denne Dyngge saas enkelte Munkesten, saa der maa have været et Gulv af Munkesten før Bræddegulvet, tænkte jeg. Derudover skænkede jeg ikke Sanddyngen en Tanke. Jeg vidste ikke dengang, hvad jeg vidste noget senere i Faaborg Kirke, at alt dette lysegule Sand burde have været harpet paa et Sold, for at redde de Mønter, som vi nu ved findes i hver eneste Landsbykirke. Da jeg et Par Maaneder efter begyndte min Undersøgelse i Faaborg Kirke, og fandt flere Mønter fra Frederik den VII's Tid ved Alterets højre Hjørne, begyndte jeg dér at harpe Sandet og opdagede, at der var mange, mange Mønter, ikke bare ved Alterets »Offerhjørne«, men ogsaa spredt i de forskellige Gulvlag over hele Koret. Senere, da Olaf Olsen, nu Professor i Aarhus, havde prøvet denne Metode ved en Undersøgelse af Hørdum Kirke i Thy, og der fundet Mønter paa samme Maade, ikke bare i Koret, men ogsaa i Skibet, kom han og sagde til mig: »Østergaard! Vi maa ogsaa harpe i Skibet! Der er mindst lige saa mange Mønter i Skibet som i Koret!« Siden den Tid er der kommet en Bestemmelse om, at der ikke maa føres Sand ud

af vore Landsbykirker og, ifald Tilladelsen gives, da kun paa Betingelse af, at hver Skovfuld Sand bliver harpet paa et Sold med Masker ikke større end 10 mm. Det har medført, at der siden 1952 er indgaaet 3600 Mønter fra 80 Landsbykirker, som er restaurerede i Tiden indtil 1960, altsaa i løbet af otte Aar. Det er Mønter, spredt overalt i Kirkerummet, baade i Kor og Skib og Mønter fra alle Perioder i Danmarkshistorien fra Valdemarstiden, da Kirkerne blev bygget, til vore Dage. Hvor mange Mønter, der er gaaet tabt i Kalvslund Kirke, ved vi ikke, men Olaf Olsen mener, at der maa regnes med et Antal af tabte Mønter paa mellem 100 og 200, undertiden flere. (Aarbøger 1960, Olaf Olsen, St. Jørgensbjerg Kirke i Roskilde, S. 1-72.) Her fandt Olaf Olsen ved en Undersøgelse, der begyndte i Efteraaret 1953, ca. et Aar efter Kalvslund Kirkes Undersøgelse begyndte, (Aarbøger 1960 s. 6) 105 bestemmelige Mønter og en Mængde Brudstykker og ubestemmelige. Til Sammenligning kan anføres, at ved Harpning af Gulvlagene i Billum Kirke ved Varde i 1954 fandtes der 77 plus nogle Brudstykker (»Fra Ribe Amt« 1955) og i Vester Starup Kirke 222 Mønter (Starup Sogns Historie 2. Udg. S. 243). Senere er der fremkommet to andre Afhandlinger om Møntfundene i Kirkerne. Den ene af *Fritze Lindahl* i Nordisk Numismatisk Tidsskrift 1963 om Valdemarstidens Mønter. Den anden af *Kirsten Bendixen* i samme Tidsskrift 1972 om »Middelaldermønter i de sidste 10 Aars Kirkefund«. Ialt er der siden de første Fund i Aastrup og Faaborg Kirker i 1952 fundet 6.641 Mønter. Jeg havde haabet, at man ved Møntfund kunde naa frem til en bedre Datering af vore gamle Landsbykirker end ved den rent stilhistoriske Undersøgelse, som Pastor Helms følger i sit store Værk »Danske Tufstenskirker«, Bind I og II, Kbhvn. 1894. Nogen Hjælp er der at hente i Møntfundene, men naar vi kom-

mer ned i Tiden før Valdemarstiden, saa er der ikke mange Mønter mellem Folk, saa der, hvor det vilde være af størst Værdi, der svigter Møntfundene som Regel.

Der blev dog fundet en Del Mønter i Kalvslund. De blev fundet først ved Afskrabning med Skelskeen, senere ved Harpning, efter at jeg fandt paa det i Faaborg Kirke. (Soldet blev taget i Anvendelse der den 2. Februar 1953). Det gule Sandlag, der ikke var kørt ud af Skibet, blev skrabet bort. Det blev ikke harpet. Senere blev Sandet harpet i Koret.

Ialt blev der fundet følgende Mønter

1. Frederik III, Toskilling 1661.
2. Brandenburg, Frederik II, 1440-71. Hulpenning m. Ørn, Brudstykke.
3. Hamburg $\frac{1}{4}$ Witten, før Reces 1379.
4. Hamburg $\frac{1}{4}$ Witten, efter Reces 1379.
5. Valdemar II (Sejr), Jylland. Penning som Grenaa-fundet Nr. 27. Itu.
6. Valdemar II, (Sejr). Jylland Penning som Grenaa-fundet Nr. 8 (m. H.).
7. Valdemar II, (Sejr). Ribe Penning efter 1234, Hauberg 42 b.
8. Hamborg. Hulpenning 2. Halvdel af 14. Aarh.
9. Erik af Pommern. Hulpenning (v. Prædikestolen).
10. Erik Klipping, Ribe, (Paa Soklen ved Nordvæggen) i Skibet.
11. Erik Klipping, Ribe, Hauberg 5. (I Midtergangen foran Prædikestolen).

De er alle fundet oven over et Lergulv, der ligger lidt over Højden paa Fundamenterne under de nuværende Mure, baade i Skibet og i Koret. Man lægger mærke til, at der er ingen Mønter senere end 1661. Det viser, at alle senere Mønter maa være kørt ud med de Gulvlag, der

var fjernet fra Kirken, inden jeg kom derned. I Koret blev de fleste fundet og her imellem de 3 Mønter fra Valdemar Sejrs Tid. Der var ingen ældre. Det giver et Bidrag til Bestemmelse af Kirkens Opførelsestid, Tiden ca. 1200, den romanske Perodes sidste Del. Samme Tid kommer Jacob Helms til ud fra sine stilhistoriske Undersøgelser.

Derpaa blev dette Lergulv undersøgt nærmere; det maatte jo være det oprindelige Gulv i den nuværende Kirke. Da alt Sandet fra de oven over liggende Gulvlag var skrabet og børstet væk, laa det mørkegraat og bølgende i Kirkerummet, nogle Steder helt blankt af Slid fra de mange Mennesker, der har færdedes herinde. I Midtergangen saas enkelte lyse Pletter, aflange, rektangulære Firkanter, aabenbart gamle Grave. De blev ikke rørt. Derimod undersøgte vi det Sted i Koret, hvor Rammen over Poul Bartskeer havde ligget. Den var ogsaa fjernet, inden jeg kom derned. Sognepræst Bernhard Mikkelsen var meget interesseret i at vide, om der virkelig var en Grav paa det Sted. Lidt nede under et Lag løst gult Sand kom Omridsene frem af Nedgravningen. Det mærkelige var, at Nedgravningen var meget smal, kun til een Kiste, skønt Gravrammen nævner, at baade Poul Bartskeer og hans Kone skulde ligge begravet under Rammen. Ifølge Gravrammens Tekst skulde hans Kone være død i 1655. Hans Navn var skaaret ind i Rammen, men hans Dødsaar var ikke skaaret ind i nogen af de dertil afsatte tomme Felter. (Se Fig. 2). Det kan forstaas saadan, at hun er død først, og han senere. Da har man ikke forsynet Rammen med hans Dødsaar og Alder. Det samme gælder en Gravsten, der nu staar ude i Vaabehuset. Her er det Manden, der er død først, og Konen sidst, for her er det hendes Dødsaar og Alder, der ikke er tilføjet i de dertil ansatte Rubrikker.

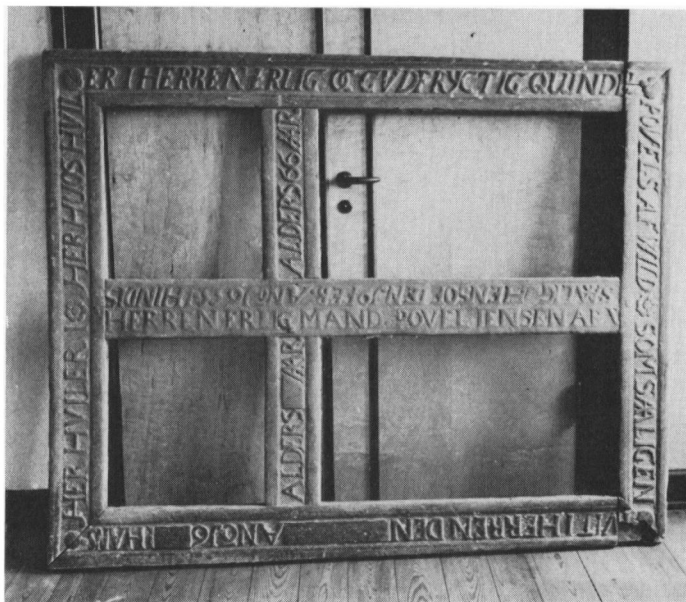

Fig. 2. Gravrammen over Poul Bartskeer og hans Kone. (Tidligere under Triumfbuen, nu i Vaabenhuset).

Spørgsmaalet var da, om der var en Grav mere i Nærheden af det Sted, hvor Gravrammen havde været. Det var der. I Forlængelse af den første Grav var der en anden vest for af samme Bredde. Triumfbuen var saa smal at der ikke har været Plads til at begrave den sidst afdøde af de to Ægtefæller ved Siden af den først afdøde, som Gravrammen forudsætter. Da man ikke har gjort sig nogen Ulejlighed med at skære Poul Bartskeers Dødsaar og Alder ind i Gravrammen, er han antagelig begravet i den sidste, den vestlige Grav, og man har ladet Gravrammen blive liggende oven over hans Kones Grav.

Indskriften paa Gravrammen fremgaar af Fig. 2 og lyder sådan:

»HER HVILER I HERREN ERLIG MAND
POVEL JENSEN AF W(ILD) SOM SAA-
LIGEN (HENSO)VIT I HERREN ANo 16
I HANS ALDERS AAR

Og paa den anden Halvdel:

HER HUOS HVILER I HERREN ERLIG OC
GUDFRYCTIG QUINDE L POVLS AF
WILD (SOM) SAALIG HENSOF DEN 19 FEB.
ANo 1655 I HINDIS ALDERS 66 AAR.

Paa den Grundplan, som Jacob Helms anfører i sit Værk om Tufstenskirkerne, af Kalvslund Kirke, har han vist Gravrammens Beliggenhed paa den Tid hans Medhjælper Arkitekt V. Koch har tegnet Kirken i 1885. Paa samme Sted laa Gravrammen, nu da den blev taget op af Gulvet.

Det er »Danske Atlas«, der i en Omtale af Kalvslund Kirke fortæller, at denne Povl Jensen fra Vild (= Villebøl) er identisk med den Poul Barts kjær, der under slaget paa Kolberger Heide forbandt Christian den Fjerde, da han blev saaret af en Splint i det ene Øje. Det fortæles der, at Poul Barts kjær som Belønning fik en Gaard i Villebøl i Kalvslund Sogn, hvor han var fra. (Danske Atlas, Bind VII, S. 165 og Jacob Helms: Danske Tufstenskirker, Bind I, Side 135 m. Noter og Traps »Danmark«, 3. Udg. 1904, V Bind, Side 820; (i sidstnævnte Værk er Poul Barts kjær anført som død i 1655. Det er ifølge Gravrammen hans Kones Dødsaar og ikke hans. Hvornaar han er død, vides ikke). Kirkebogen for Kalvslund Sogn begynder først 1719. Kort Tid efter Konens død blev Præstegaarden i Kalvslund brændt i Svenskekrigen, og Præsten flyttede til Hjortlund. Disse Begivenheder kan være medvirkende til de manglende Aarstal paa Poul Barts kær's Gravramme. (S. Nygaard: Danmarks Kirkebøger, Kbhvn. 1933, S. 126). Helms, op. cit. Note S. 135 Bind I. efter Wiberg: Bidrag til en alm. dansk Præstehistorie, 1856, S. 637).

Fig 3. Poul Bartskeerl ved Christian IV's Side paa »Trefoldigheden« 1644. (efter Marstrands Maleri).

Denne Poul Bartskeerl er kendt gennem W. Marstrands berømte Billede af Christian den IV paa »Trefoldigheden« i hans Gravkapel i Roskilde Domkirke, hvor Poul Bartskeerl ses ved Kongens Side, efter at Kongen har rejst sig igen og er blevet forbundet af Lægen. Det er jo ikke et historisk Aktstykke, men som Th. Oppermann skriver i sin Bog om Wilhelm Marstrand, (Th. Oppermann: »Wilhelm Marstrand, hans Kunst og Liv i Billeder og Tekst«, Gads Forlag, Kbhvn. 1920) »saa-danne Billeders Betydning ligger paa et ganske andet Omraade end det historisk saglige. De er nærmest at sammenholde med Heltedigte«. Billedet har i hvert Fald

bevaret Mindet om Poul Bartskeer bedre end Gravrammen i Kalvslund Kirke.

De andre Grave i Midtergangen i Skibet blev ikke rørt. Derimod undersøgte begge Sider i Skibet. De er som Regel de mest uberørte Omraader, da de siden Reformationen har været beskyttet af Kirkestolene.

I Skibets nordøstlige Hjørne var der tydelige Spor af et Fundament for et Sidealter, antagelig et Alter for Jomfru Maria, som det kendes fra bl.a. Henne Kirke. Lergulvet var afgrænset ind imod Resterne af Fundamentet. Paa Væggen ovenover Alteret var der Spor af Farver, men Fladen var blevet saa afbanket, at det ikke var til at danne sig et Skøn om, hvad der kan have været. Der var Rester af en Farvebort, der laa helt inde paa det inderste Pudslag. Farverne var kun to, en rød i Borten og en blaagrøn i mindre eller større Pletter i Feltet. Der var ogsaa Rester af Borten paa Nordvæggen i en Afstand af ca. 50 cm, fra Triumfvæggen.

Inden for Syddøren var der en dobbelt Smeltegrube for Bly, en mindre oveni en større. Den nederste var noget højere end Lergulvets Overflade, hvilket tyder paa, at den er lavet nogen Tid efter Lergulvet i Plan med et senere Gulv, maaske af Munkesten. (Der var jo Munkesten i det udkørte Fyld fra Kirken). Fig. 4) Der var Aske og Sand og Brokker af Teglsten i den, men ogsaa Afklipninger af Blyplade, og lidt smeltet Bly. Begge Digler havde været i Brug, idet Grubernes Kanter var helt teglbrændte, og Indersiderne var dækket af graa Blyilte.

En saadan Smeltegrube for Bly havde jeg fundet i Aastrup Kirke nogen Tid i Forvejen, saa jeg kendte Fænomenet. Paa den Tid var det dog et omstridt Spørgsmaal, hvordan disse Gruber havde været anvendt. Nogle mente, at de blot havde været Ildsteder, og at der maatte have været en Trefod oven over med en Gryde, hvori

Fig. 4. Dobbelt-Digel for smeltning af Bly (ved Syddøren i Skibet).

Blyet var smeltet. I Øster Svenstrup i Øster Hanherred og i Døstrup og Torup Kirke i Himmerland, havde Museumsinspektør Peter Rismøller, Aalborg Museum, tidligere fundet nogle lignende Gruber, men de var ikke saa gennemtrængt af størknet Bly i alle Revner og Sprækker, at de kunde opfattes som virkelige Smeltdigler og ikke bare Ildsteder. Beviset kom i Vester Starup nogle Aar senere, hvor der er en Smeltegrube, hvori der endnu ligger en størknet Rest fra den sidste Støbning. (Starup Sogn 2. Udg. 1972, S. 244). Rester af en lignende Grube fandtes ogsaa ved Norddøren. Paa Grundlag af disse Fund i vore Kirker har Lærer ved Kunstakademiet i København, Arkitekt Curt v. Jessen, udarbejdet en Lærebog om Fremstillingen af Blypladerne til Tagene til Brug for Undervisningen paa Charlottenborg. Især har den gamle Bøjle Bøjlesens Metoder været studeret, da de synes at staa de gamle Blytækkes Metoder nærmest. Han var Blytækker i tredje Generation og boede i Stauning. Hvordan de har

baaret sig ad i gammel Tid med at støbe ved Hjælp af disse smaa Gruber er dog stadig ikke opklaret. Senere har man haft Smelteovne i Vaabenhuset. En saadan Ovn har man haft tidligere her i Vaabenhuset i Kalvslund, ifølge mundtlig Meddelelse fra Kirkebetjenten og Graver Mads Hansen. Den var nu forsvunden, men ses angivet paa Grundplanen af Kirken fra 1885 i Jacob Helms, Værk, Bind II, Side 19. (Se ogsaa s. St. Hjortlund S. 17, Jernved S. 22 og Seem S. 4. Fra Seem er der paa S. 5 et Billede af Vaabenhuset set fra Siden, hvorpaa man kan se, at der er en Skorsten til Aftræk for Blysmelteovnen neden under i Vaabenhuset.

For at undersøge de underliggende Lag nærmere blev Lergulvet, hvori Smeltegruberne laa, skaaret igennem. Det viste sig, at det laa paa et Byggelag af Kvaderstensafslag og Tufstensbrokker, altsaa af det Materiale, som den nuværende Kirkes Mure bestod af. Men derefter var der endnu langt til uforstyrret Omraade. Jeg gik ned i en Grav midt i Skibet og rensede et Snit i Siden af Graven. Der var først uomgravet Jord i en Dybde af 65 cm under Lergulvet. Snittet viste ogsaa tydelig Aldannelse, idet der fra et lysebrunt Lag af Sand strakte sig brune Flammer ned i det gule stenfri grove Sand. Der maa have været Lyng paa Stedet, hvor Kirken er blevet bygget. Derpaa undersøgte jeg dette Forhold nærmere ved at gaa ned ude ved Fundamenterne i begge Sider af Skibet lidt øst for de to Døre. Her var der Brandlag begge Steder i en Dybde af ca. 55 cm under Lergulvet, altsaa lidt oven over den oprindelige Jordoverflade. (Se Snit A-A paa Grundplanen). Dette Brandlag gik ind under de øverste Sten i Fundamentet og fandtes paa den udvendige Side af Fundamentet i samme Dybde som inden for Muren. Der var ogsaa anvendt større Sten i Fundamentet oven over Brandlaget end nedenunder, og der var ogsaa Forskel paa Hældningen af Fundamentet oven

over og ned under Brandlaget. Oven over hældede Fundamentet fra Brandlaget op ad og ind ad mod Muren, ned under skraanede Fundamentet ned ad og ind ad, som vist skematisk paa Tegningen af Snittet. (Man kan jo ikke fotografere disse Forhold, og man kan heller ikke maale de enkelte mange Sten op i Detailler, men kun anskueliggøre Forholdet skitse-mæssigt). Ved Nordsiden gik Brandlaget ogsaa helt ind til Fundamentet i samme Dybde. Det viste sig derpaa, at under dette Brandlag var der et Lag af et Materiale, som jeg ikke var kendt med. Det var en graalig, porøs Substans, blød af Fugtighed. I et Brev dateret den 10. Februar 1953 skriver jeg om dette Lag til en Kollega i Bestyrelsen for Historisk Samfund for Ribe Amt bl.a.: »I Kalvslund er der et tykt Brandlag af Ler æltet med Halm i en Dybde af 30 cm under det gamle Lergulv og under saadanne Forhold, at det tyder paa at være dannet, før de nuværende Fundamenter blev gravet og lagt. Men det er ikke til at være dernede, da alle vinduer er taget ud af Kirken og Sne og Storm fejer ind i Rummet«.

For at komme til Klarhed over, hvad dette Brandlag bestod af, blev Prøver indsendt til Nationalmuseet og Direktøren for Danmarks geologiske Undersøgelse. Dr. phil. Hilmar Ødum meddelte i et Brev af 10. Juli 1953: »Om disse Stykker (fra Kalvslund Kirke) kan siges, at det er Fraadsten, (bortset fra den ene Granit), hvilket jo er saa meget mere interessant, da denne Fraadsten utvivlsomt maa være hentet langt øst paa. Hvad Bindemidlet er, har jeg ikke kunnet finde ud af, der er ikke levnet tilstrækkeligt af det, skønt jeg har gaaet alle Stykkerne efter med Lup. Jeg er dog ikke i Tvivl om, at det maa være Mørtel, brændt af Strandskaller, dels fordi Udseendet godt kan ligne (men det endelige Bevis savnes), dels fordi jeg aldrig har set andet end brændte Strandskaller fra den Tid og paa de Kanter.«

Fra Statsprøveanstalten kom der følgende svar: (8. Oktober 1953) til Nationalmuseet.

... »Prøven mærket »Brandlag fra Kalvslund Kirke« bestod af en graalig, meget porøs Masse af jernholdig kulsur Kalk med en udpræget bladet og traadet struktur. I Kalken var indesluttet en del smaa, afrundede Kvartskorn samt større og mindre Stykker af forkullet Træ. Prøven bestaar af Kalktuf (Kildekalk), der er udskilt af stærkt kalkholdigt Vand omkring Græs, Blade, Træstumper o. l. og i dette Tilfælde Trækul.« -

(Kildekalk er det samme som Fraadsten; det har været anvendt i de ældste Kirkebygninger her i Landet dels i Østjylland, dels paa Roskildeegnen og Isefjordsomraadet).

Laget strakte sig, som vist paa Grundplanen, fra en Linie 3 m fra Vestgavlen til 2 m fra Triumfvæggen.

Den østlige Afgrænsning var meget udflydende. Det var ikke muligt at afdække hele Fladen systematisk. I den nordlige Del af Skibet, hvor Laget var mest markant, bemærkede jeg under Afskrabningen, at mine Knæ sank i flere Steder. Da jeg undersøgte, hvorfor der var saa blødt disse Steder, viste det sig, at der var Stolpehuller nede under Brandlaget. De var ikke ret store, kun ca. 15-20 cm i Diameter, og ikke ret dybe, kun ca. 25-30 cm. De var alle paa nær eet ovale i Formen, og Indholdet var meget løst. Der saas ikke Spor af formuldet Træ, i nogen af dem. Selve Hullet var noget mindre i Diameter foroven end længere nede, som om Kanterne var trykket ud af Laget ovenover. Den ovale Form kan skyldes, at de Stolper, der kan have staaet deri, er blevet trukket op, ved at vrikke dem frem og tilbage, hvorved Hullet har faaet en aflang Form. De stod i en Bue ud fra Nordvæggen med en Radius paa ca. 2 m. Der skulde være en Mulighed for at finde Stolpehuller uden for Fundamentet paa Nordsiden af Skibet. Hvad disse Stol-

pehuller betyder, er vanskeligt at bedømme. Der var ikke Løsgenstande i Omraadet, der kunde give en Datering eller et Bidrag til en Forstaaelse af Stolpehullernes Formaal. Der var ikke noget, der tydede paa Gulvlag eller Væglinie ved Hullerne. De viste sig først under Fraadstenslaget og i den oprindelige Jordoverflade. Formen er helt usædvanlig. Mon det er Rester af en rund Bygning eller en Palisade? De eneste Løsfund, der fandtes i samme Dybde var et Randskaar under Mariaalterets Fundament og en Hvæssesten af en ejendommelig Form, idet den var tyk og rund paa Midten og slebet tynd ud mod begge Ender. Den laa dog uden for selve Brandlaget ved Vestgavlens Fundament. Begge Dele er indsendt til Nationalmuseet.

Tilbage var saa kun Koret. Alterskranken var nu fjernet og Gulvet af gule Kalkstensfliser ogsaa, saa hele Fladen laa fri og aaben. Som før nævnt blev der nu ved Harpning fundet flere Mønter, bl.a. 3 fra Valdemar Sejrs Tid. Alteret havde intet Relikviegemme. Der laa et Stykke af en Teglsten inde under venstre Alterhjørne. Det nuværende Alter kan derfor næppe være det oprindelige. Herpaa tyder ogsaa, at der under Restaureringsarbejdet blev fundet en Niche bag ved Alteret, som kan være Rester af den Apsis, som Kirken engang har haft. Herom vidner de buede Kvadersten, der danner Soklen under den nuværende Østvæg. Fundamentet for dette var Graver Mads Hansen stødt paa engang, da han skulde grave en Grav øst for Koret. Der var saa fuldt af Sten, at der var kun faa Spadestik tilbage af Jord, efter at Stenene var blevet fjernet til en 3 Alen dyb Grav. Foran Alteret var der Rester af et Lergulv, som havde ligget forholdsvis vel bevaret under Alterskranken. Det laa i samme Niveau som Lergulvet nede i Skibet. Det var dog knækket og knust mange Steder. Ved Siden af Alteret var Gulvet en Smule høj-

ere. Hele Resten af Koret var forstyrret af Grave. Det er sikkert Præstegrave fra den Tid, da Kalvslund var Hovedsogn, indtil 1659. De blev ikke undersøgt nærmere. Kun deres Omrids blev konstateret, fortrinsvis i den sydlige Del af Koret. Her ved Kanten af Fundamentet undersøgte jeg Jordlagene i en Gravs Sider og opdagede, at der var Linier af en Grav, som var ældre end alle de øvrige Gulvlag i Koret. Gravens Kontur viste sig først nede i den uforstyrrede Jordoverflade. (Se Grundplanen). I Fylden var der ikke Antydning af oven over liggende Gulvlag. Ved Siden af denne Grav var der Spor af en anden Grav, der strakte sig ind under Fundamentet. Disse Grave laa i Retningen Vest-Øst og var altsaa kristne Grave. De vidner om, at der har været kristne Grave før den nuværende Kirke. Det samme var Tilfældet ved Brørup Kirke. (Aarbøger 1961).

Ved Alterets nordre Side, lidt nede under Gulvhøjde, laa der en stor, flad Sten uden nogen Forbindelse med Fundamentet for Østvæggen. Overfladen var hvidlig med store Kvartskrystaller, en Eruptivgang i den graa Granit. Stenen var ubearbejdet, men mærket af Slag, og et Stykke af Toppen var bortsprængt. Den var 90 cm lang, 60 cm bred og 30 cm tyk forneden. Den var noget tilspidset mod den anden Ende. (Se Fig. 5). Der var ikke andre Sten af den Størrelsesorden i Koret eller nede i Skibet. Jeg bad Graveren om at sørge for, at denne Sten blev bragt ud paa Kirkegaarden inden Korets Gulv blev støbt til med Cement. Den synes nu forsvunden.

Ved Undersøgelsen af Lergulvet foran Alteret fandt jeg ved Harpning af Fylden et lille Smykke af Sølv med en 6-oddet forgyldt Stjerne i Midten. (Fig. 6) Det var ikke mere end 12 mm i Diameter. Det kan være kommet ned gennem en Sprække i det knækkede Lergulv. »Smykket« blev indsendt til Den kgl. Mønt- og Medalje-Samling som rensede det og fotograferede det. Det

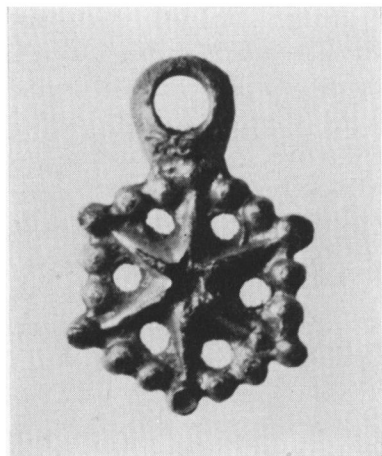

Fig. 6. Sølvsmykke med 6-oddet forgyldt Stjerne («Malle»).

kunde se ud til at være et Hængesmykke, idet der var en Øsken i Kanten af det. Under en Rejse i Norge i 1967, femten Aar efter, kom jeg til Hamar ved Mjøsen. I en Glasmontre i en Kiosk nede ved Domkirkeodden saa jeg et Smykke, der mindede om Smykket fra Kalvslund. Museet, som havde lavet Udstillingen, var desværre lukket, men senere fik jeg Svar paa en Forespørgsel om, hvor Smykket var fundet. Det var fundet 1932 i Strandkanten af Søen, hvor Storhamar havde ligget i Middelalderen. Smykket i Montren var en Afstøbning efter Originalen i Museet. Men et andet Smykke OF-5714, fundet samme Sted, var helt identisk med det, som jeg havde fundet her i 1953. Det er omtalt og afbildet i Museets Aarsberetning for 1939-41, [Byfunnene på Stor-Hamar, S. 8, Fig. 3, af Sigurd Grieg]. Om dette Smykke og lignende andre Fund fra samme Sted siger han:

»Adskillige små hængesmykker og paljetter til å sy fast på drakten foreligger i denne kolleksjon av saker

fra Stor-Hamar. Det findes f.eks. små Medaljonger prydet med et stjerneformete hengesmykke som minder om moderne ordenstegn og små bjeller- som har vært sydd på drakten. Vi står sikkert her overfor slike saker som i Haakon Magnussons første retterbot om klededrakten av 21. oktober 1314 kalles »plötubunader« - altså en besetning av små metallplater på klærne. (Norges gamle Love II s. 110 jevnf. Hertzbergs Glossar N. Gl. Love V, s. 497.) Av denne retterbot kan vi altså se, at paljetter var kjent allt i 1300-årene og av et bilde av fogden Jösse Eriksson på en korsstol fra Vesterås domkirke fra 1400-årene kan vi se, at drakter med påhengte paljetter var i bruk dengang. (Se Hildebrand: Sveriges Medeltid II s. 302, fig. 103, og Illustrerad Sveriges Historia II s. 151-52. God avbildning hos Troels Lund, Dagligt Liv i Norden, 4. Udg. III, s. 16, Fig. 14-15).

Betegnelsen »Smykke«, eller »hengesykke« er dog ikke helt riktig.

Her i Landet er der fundet lignende stjerneformede Sølvsmykker. Et af dem er fundet ved Eltang ved Kolding i et Skattefund, hvorved det kan dateres til ca. 1350, samme Tid som det norske Smykke. Et andet er fundet i 1883 i et stort Fund i Smedegade i Slagelse. (Begge Smykker kan ses i Nationalmuseet i Afdelingen for middelalderlige Fund, Rum 29, Montre 16). Af Protokollen over Slagelsefundet fremgaar det, at det stjerneformede Smykke i denne Form skal opfattes som en Malle, hvortil svarer en Hægte, ligeledes af forgyldt Sølv. (Meddelelse fra Nationalmuseet 19. Okt. 1967, v. Fritze Lindahl). Brevet slutter med at sige:

»Der er ingen Tvivl om, at denne Fortolkning at Smykket er en Malle, er rigtig. Slagelse-fundet har mange af denne Slags smaa Maller og Hægter, nogle med Løver og andre Vaabenskjolde. Ogsaa fra Fund i Stege

og Slesvig kender vi denne Type Smykker, som Poul Nørlund omtaler i sin Artikel, Klædedragt i Oldtid og Middelalder (Nordisk Kultur XV: B, Dragt, s. 64«).

I Nr. Nebel Kirke fandtes 3 tilsvarende smaa Smykker. De er af samme Form, men tydeligvis ikke fra samme Støbning.

Motivet paa det lille Smykke, den lueforyldte 6-oddede Stjerne, er ikke en tilfældig Dekoration. Kunsten i ældre Tid var rig paa Symbolik i Modsætning til vore Dages Kunst. Stjernen er uden Tvivl at opfatte som et Symbol, antagelig et Solsymbol. Det findes atter og atter paa vore tidlige middelalderlige Mønter sammen med Kors og andre Symboler, og lever i Almuekunsten helt op til Slutningen af forrige Aarhundrede paa bl.a. Gravsten og Gravkors, bl.a. paa V. Starup og Hodde Kirkegaard.

Saa er der tilsidst endnu et Par Ting, der bør nævnes i Forbindelse med Restaureringen. Det er nogle Kalkmalerier paa Væggene. Som nævnt blev der banket megen Puds af paa Væggene baade i Koret og i Skibet. Det var sket, inden jeg kom.

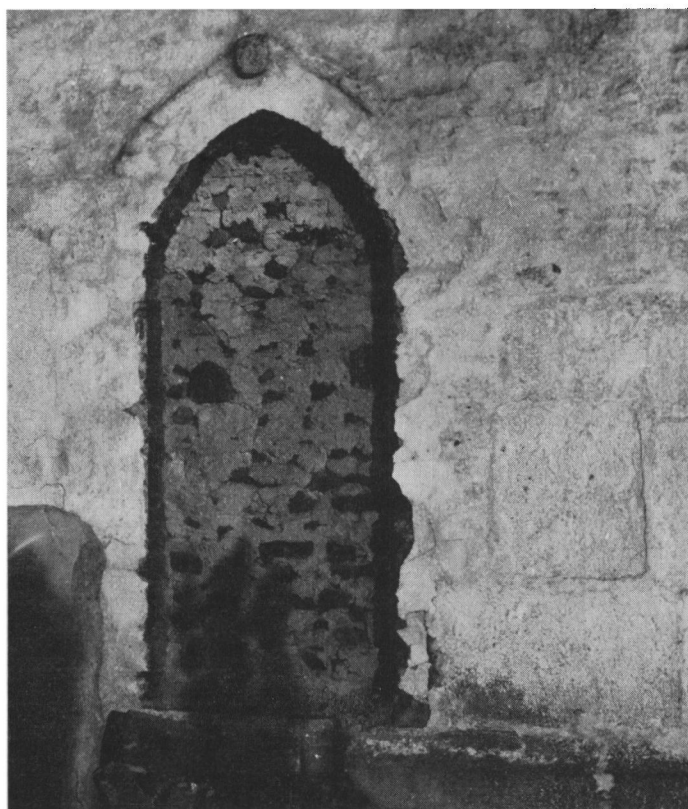
Paa Triumfvæggens sydlige Del oven over Prædikestolen var der Pletter af grønne og lyserøde Farver. Paa Forkanten og Undersiden af selve Triumfbuen, som bestod af Tufsten, var der malet skiftevis røde og hvide imiterede Kvadersten med sorte Kantstreger og en bred sort Bue udenom. Baade paa Syd- og Vest- og Nordvæggen i Skibet var der flere Steder Spor af brede sorte Baandslyng, men der var saa lidt levnet, at man ikke kunde faa et samlet Billede ud af det. Begge Kragsten havde engang været malet sorte, og der var sorte Baandslyng nedenunder dem ogsaa. De røde og hvide »Kvaderstens« Felter var der Spor af i et af Vinduerne i Faaborg Kirke fra den indvendige Smig. De sorte Dekorationer kan maaske hidrøre fra engang, man har smykket

Fig. 7. »S«-Bort paa Korets Nordvæg, i Hjørnet en Bort af Sparrer.

Kirken til en Begravelse ved at kalke Væggene sorte, men jeg kan ikke henvise til nogen Paralleller. I Koret var der mere bevaret, især paa Nordvæggen, som Pastor Jacob Helms mener, er den bedst bevarede Mur i Kirken paa Grund af de vel bevarede Lisener paa Ydersiden. (Op. cit. S. 134). Her var der fire forskellige Typer af 10 cm brede Borter malet paa et løst Underlag meget nær ved Væggenes oprindelige Pudslag.

1. En Bort oppe under Loftsbjælkerne paa Nordvæggen var delt i Trekanter med en Prik i hver.
2. En lodret Bort i det nordøstlige Hjørne havde Sparreornament.

Præstedør i Sydsiden af Koret (Gotisk Stil - tyder paa at Muren er ombygget).

Ansigtet ovenover et apotropæisk Symbol - lig med Ansigtet over Skibets Norddør. (jfr. Alslev Kirke, J. Helms, »Tufstenskirker»). Se ogsaa Vinduet fra den gamle Kirke i Vejen - nu i den ny Kirke.

3. En lodret Bort i det nordvestlige Hjørne havde en Linie med Prikker.
4. En vandret Bort i en Højde af 2,20 m over Gulvhøjde paa Triumfvæggen, Nordvæggen og Østvæggen var den mest interessante. (Se Fig. 7).

Den bestod af en Række sammenslyngede »S'er« med Prikker i Mellemmrummene mellem Slyngningerne. Denne meget iøjnefaldende Bort er kendt fra et Kalkmaleri paa Nordvæggen i Aastrup Kirke mellem de to oprindelige romanske Vinduer (Fra Ribe Amt, 1953, S. 305, Fig. 15) og fra Faaborg Kirke, hvor Borten findes flere Steder, dels paa nogle lignende Symboler som i Aastrup, dels som en Del af nogle Ornamentter over Norddøren og Syddøren. I den senromanske Domkirke i Limburg an der Lahn i Vesttyskland har man ved en Restaurering i 1935 fremdraget lignende Kvaderstensdekorationer, navnlig paa Triumfbuen. Her skifter Farverne paa Kvaderstenene mellem gult og rødt.

*

Jeg har engang læst, at Arkæologi kan sammenlignes med at grave efter Guld og være tilfreds med at finde en Regnorm. Det er nu en lidt for skeptisk Betragtning. Jeg vil hellere sammenligne arkæologisk Arbejde med at samle et Puslespil. Det er et Taalmodighedsarbejde, som kræver Tid. Hvad der er vigtigst, er vist, at man stiller de rigtige Spørgsmaal til det, man undersøger og samler, ellers faar man ikke de rigtige Svar. Først da kan man saa lægge de forskellige Brikker paa Plads. Kalvslund Kirke har givet sit Bidrag til et Puslespil, Missionsstidens Kirkehistorie. Det kan for nogen synes ringe, men naar Brikkerne er paa Plads, har den mindste Brik sin Betydning.

Vi ved nu mere om Kalvslund Kirke end Pastor Jacob Helms i sin Tid havde Mulighed for at finde frem til: at under den nuværende Kirke findes Spor af en tidligere Kirke, som er brændt. At der har været en Kirke før fremgaar af, at der findes Fraadsten og kristne Grave, før den nuværende Kirkes Fundamenter blev gravet.

Fig. 8. Kalvslund Kirke indvendig (efter Restaureringen).

Samtidig fortæller Fraadstenslaget os, at denne Kirke er ødelagt, enten ved Vold af Fjender eller med Vilje for at give Plads for den nye, meget større Kirke med Skib, Kor og Apsis fra Valdemar Sejrs Tid. (Tufstenseksporten fra Rhinegnen ved Koblenz over Holland standsede ca. 1200. (Helms op. cit. S. 25). En Abbed i et Kloster ved Dokkum i Frisland fortæller 1230, at i 1170 førtes der en Masse Tufstenslaster ned ad Rhinen over De-

venter og Utrecht, men at paa hans Tid 1230 var denne Trafik forbi. Dette har jeg faaet bekræftet under Besøg i Frisland). Senere end 1200 kan Kalvslund Kirke altsaa ikke være opført, da alle Murene indeholder Tufsten. Hvornaar den mindre Bygning af Fraadsen er opført, er vanskeligere at sige. Men Fraadstenen er blevet anvendt saa tidlig som i første Halvdel af det 11. Aarhundrede herhjemme, da Ulf Jarls Enke, Estrid, en Søster til Knud den Store, opfører en Stenkirke af Fraadsten i Stedet for den Trækirke, som Harald Blaataand skal have opført i Roskilde. (Danm. Kirker, Københavns Amt. 3. Bind. S. 1268). Noget senere er denne Stenart blevet brugt ved Opførelsen af flere andre Kirker paa Roskildeegnen, men ogsaa her i Jylland, bl.a. i Starup ved Haderslev Fjord, Vrigsted, Gauerslund, Daugaard, Tamdrup, Skanderup og Venge. Ligeledes paa Fyn i Kjærum, Sdr. Næraa, Flemløse, Skaarup, Frørup, Odense og Tved. I disse Kirker ser Helms tydelige Vidnesbyrd om en anden Hovedstrømning i dansk Kirkehistorie end den, han har mødt i Tufstenskirkene, hvor Strømmen kommer sydfra. Fraadstenskirkernes Arkitektur peger ikke mod Ribe, siger han. (Op. cit. S. 220). Hvad den lille buede Række af Stolpehuller neden under Fraadstenslaget har været, faar vi næppe nogensinde opklaret. De har intet at gøre med Fraadstenskirken, idet de var fuldkommen dækket af dette Lag og af Trækul og Aske. Intet i disse Huller havde nogen Forbindelse med Fraadstenslaget, og de Stolper, der maa have staaet i dem, har ikke været brændt. Nye Fund kan maaske give Bidrag til Forstaaelsen af dette mærkelige Fænomen. Vi faar heller ikke at vide, desværre, hvor stor Fraadstenskirken har været, og hvordan den har set ud, - men det var Møjen værd, det, vi fik at vide.